

Het Stichtsche platteland in oorlogstijd. (1481—1483).

Breeroo, Gerbrand Adriaensz, was een Amsterdamsche kwajongen. Zeker, ik bedoel den dichter met den koortsigen harteklop, die goede honderd jaar na mijn „onderwerp” geboren werd. En welbewust noem ik hem een kwajongen, want breed is zijn grijs, als het dan tusschen twee droefheden tot grijzen komt. Zoo wilde ik U even den kwieken vendrig, — want ook dat was hij, — laten zien, gaande ter kermis in Vinkeveen. 't Kan zijn, dat hij jolijt zoekt om een liefde-crisis te vergeten. Hij hoopt op amusement, in ieder geval, nu hij den boer op gaat.

Is 't goedge boerenfolk in 't modern-stadsche opgetuigd, de Amsterdamsche kwajongen grinnikt! Is 't „noch ekliedt op het ouwt fitsoen, in 't root, in 't wit, in 't groen, in 't grijs, in 't graeuw, in 't paers, in 't blaeuw”, kortom Boeren-Breughelsch, de kwajongen grinnikt nogmaals. En met open mond kijkt hij ze aan, onbeschaamd fixeert hij ze „de meysjes van de Vecht en van de Vinckebuurt” in hun schoonste tuigage! Daar smijt hij de deur van de herberg open. Ik vraag verontschuldiging voor de zuippartij zonder weerga . . . ook voor het geweldige lawaai daarbinnen.

Maar het wordt nog veel erger. Dadelijk zijn wij in lijfsgevaar. „Aelweerige Arent die trock het ierste mes”. Brangt van Kaellenes weert zich met den griep. De opgetuigde meisjes gillen. Reeds is er een doode gevallen, als ons het haardijzer rakelings langs de wang vliegt en wij met den op avonturen belusten poëet het raam uit vluchten . . .

Honderd jaar vóór mijn onderwerp geeft een Vlaamsch edelman zijn jijk op den boer. Dat het meer minzaam is, kan niemand volhouden. In het beroemde Kerelslied is de hoon zóó onverbloemd, zóó ver-venijnd door den haat, dat wij amper den dichter volgen kunnen. De boer eet te veel, daarom heeft hij zooveel praatjes:

Wronghele, wey, broot ende caes,
 Dat (h)eit hi al den dach;
 Daer omme es de kerel so daes:
 Hi etes meer dan hijs mach!

Ziet hem met „sijn wijf, de vule” naast den ploeg zijn homp roggebrood kauwen. Ziet hem als „een grave” ter kermis gaan... om zich zat te „drincken van den wine”; ’t mes moorddadig op zij. Hoort hem vloeken tegen zijn wijf en dan weer vrede sluiten om een brok kermiskoek of omdat „de grote cornemuse... pijpt turelù-rurele-luut”... Bah, zegt de jonker:

Wi willen de kerels doen greinsen,
 Al dravende over tvelt;
 Hets al quaet dat zi peinsen,
 Ic weet ze wel bestelt:
 Men sal se slepen ende hanghen,
 Haer baert es al te lanc.
 Sine connens niet ontganghen,
 Sine dochten niet sonder bedwanc.

Hier viert de sociale haat hoogtij. Zonder ransel deugt dat vee immers niet; laten wij ze hangen, de brood-en-kaas-kerels met hun lange baarden!

Burger en boer honderd jaar na, jonker en boer honderd jaar vóór mijn onderwerp, wat ’n onderscheid telkens! — Laten wij toch even bedenken, wat het platte land was geweest, toen stad en burcht nog gebouwd moest worden. Oud-germaansche godenleer, oud-germaansche poëzie, oud-germaansch rechtsleven, het was daar alles thuis geweest. Maar buiten den boer om was de latiïnsche beschaving der Kerk ontwikkeld; buiten den boer om had de ridderlijke cultuur van den adellijken burcht gebloeid; buiten den boer om had het vervloekte geld van den stadsmensch nieuwe levensintensiteit geschapen. Sedert Karel den Groote staat de landelijke ontwikkeling stil, indien zij niet afneemt. De boer is een lachwekkende antiquiteit, maar al te vaak de sociale paria geworden. Rustica gens, optima flens, pessima gaudens, schrijft een brave Züricher anno 1464. Het boerenvolk kan beter janken dan lachen...

Het is een heel somber beeld, dat de historie van den laat

XVe-eeuwschen boer ophangt. De Poot-sche idylle van des gerusten landmans zalig lot, voor geen koningskroon te geven, is wel heel ver nog verwijderd. Het oproer van het Brood-en-kaas-volk zoowat 1490 moge ten bewijze strekken, hoe gelukkig dat leven heenrolde! Door deeling, splitsing en... verarming is de hoeve kleiner geworden. Van gemeene weide is geen sprake meer. Tegen den boer is de vogel in de lucht, de visch in het water beschermd door jacht- en vischban. Hermetisch sluit de stad zich af. En als ook met de stijgende prijzen, het koren meer opbrengt, de stad dwingt den boer dat meer-betaalde ook weer af, door handwerk en ambacht te verbieden buiten haar wallen. Het dure landproduct tegen het dure stadsproduct, dat is de transactie ter weekmarkt. En wee den boer, die in nood stadwaarts gaat om te leenen. Woeker is vervloekt, maar wie schaamt zich een rente van 30 tot 80 %?

Verarmd, veracht; met die woorden laat zich de normale toestand samenvatten. Anderen zijn den boer voorbijgestreefd. Was het landelijk conservatisme alleen, dat den achterstand steeds meer vergrootte? — Neen, de catastrophie van den oorlog telt daarbij ook mee. Al te vaak kraaide de roode haan victorie. In zijn weerloosheid was het platteland zoo gemakkelijke prooi. 't Was al heel wat, als voor 't woeste ruitervolk de kinkel zich, vrouw en kind wist te redden binnen de veilige stad. En toch het werk van een geslacht, huis, woning en schuur, het was vernietigd. Als fakkels brandden de stroodaken in den nacht.

Van dien oorlogsgruwel geeft een Utrechtsche kroniek, met wier heruitgave ik mij bezig houd, een onverdacht beeld. Een braaf Utrechtsch burger, al 'n oude man, vertelt wat zijn stad wedervaren is in die gedenkwaardige jaren 1481—1483, toen zij met bisschop David van Bourgondië en Aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk in oorlog was.

Over dien oorlog een enkel woord vooraf. Immers toen Karel de Stoute 1477 bij Nancy als een dolleman den dood zocht en vond, toen maakte de geheele Bourgondische staat een crisis door. Bisschop David van Utrecht was slechts een filiaalhouder voor zijn Bourgondische verwanten geweest. Het Sticht werd dus ook betrokken in de catastrophie van het geheel. En veel te weinig was het Bourgondisch gezag in het Utrechtsche bisdom werkelijk ingeburgerd, dan dat deze bis-

schop had kunnen verwachten zichzelf alléén van de familievoogdij te ontslaan. Hem heeft het drama, dat zich in Lotharingen afspeelde, allermint voordeel gebracht! Want zijn onderdanen waren niet geneigd het jaar 1477 ongebruikt te laten. Zij dwongen David onmiddellijk tot een „goede verstandhouding”, die niets anders dan een capitulatie zijnerzijds was. Ook dat accoord was weldra weer verbroken. De partijtwisten leefden op. De bewoners van de stad Utrecht staan als brave Hoeken tegenover hun Kabeljauwschen bisschop in de wapenen.

En natuurlijk nu de Kabeljauwsche droom van een sterken, groot-Bourgondischen staat overal ineenzakte, nu moest wel aan alle kanten de hoop der Hoeken opleven. Al wat uit particularisme, uit star conservatisme, uit socialen nood dien Kabeljauwsch-Bourgondischen staat verfoeide, dat alles liep samen onder 't Hoeksche vendel. En als dus het jaar 1477 in Holland evenzeer Hoekschen tegenstand brengt —, als Karel's posthume schoonzoon, aartshertog Maximiliaan, dien tegenstand komt breken, dan moeten de Stichtsche Hoeken wel begrijpen, dat hun lot in Holland bezegeld kan worden. Onder politieke leiding van burggraaf Jan van Montfoort, in Utrecht almachtig, tasten zij toe en bezetten Leiden.

Drie maanden later was die Hollandsche stad weer tot de Kabeljauwsche gehoorzaamheid teruggebracht. En natuurlijk kwam het nu tot een samenwerking van den Kabeljauwschen bisschop-van-Wijk, — daar had bisschop David een toevluchtsoord —, en den triomfeerenden Kabeljauwschen aartshertog, al moest eerstgenoemde, die nu gaarne aan de groot-Bourgondische combinatie ontsnapt was, — die het nu liefst alléén met zijn onderdanen had willen klaar spelen, daartoe tamelijk wel gedwongen worden. En even natuurlijk bracht die dubbele bedreiging de Utrechters in eenige verlegenheid en tot eenige aarzeling

Maar Jan van Montfoort en de extreem-Hoeksche partij in de stad grepen het roer. Zij aanvaardden de kwade kansen. Een dictatuur was in de stad gemakkelijk te vestigen en dan maar hulp gezocht tegen bisschop en aartshertog in de „grootte politiek”. De Hoeksche condottieres, die in Gelre gestreden hadden, houden in het Sticht hun intocht. Het anti-Bourgondisch geworden Kleef zendt den jongen Engelbert het Stichtsche

avontuur tegemoet. Zelfs spreken gespannen verwachtingen van le Sanglier des Ardennes, dat in Luik zich gelden doet. Zelfs weten de politieke tinnegieters, dat de felle figuur van Lodewijk XI van Frankrijk zijn hand in het spel heeft.

En het was alles ook wel een beetje waar. Maar in December 1482 sloot Lodewijk XI met Maximiliaan den vrede van Atrecht.

Die verre hoopvolle verwachtingen zakten ineen. Voorjaar 1483 is bisschop David voor een paar weken weer meester in zijn stad. En al wordt de Bourgondiër weer verdreven, al is ook de jammerlijke reis naar Amersfoort per mestwagen zijn deel geworden, nauwelijks is de zomer in het land, of Maximiliaan zelf belegert Utrecht en éér de blâren geel geworden zijn, heeft de stad definitief gecapituleerd...

Ziedaar dan in groote trekken het algemeen-politieke beeld van den drie-jarigen oorlog. In Wijk zit op het sterke slot de bisschop. Hollandsche troepen staan in het Sticht. Utrecht, Amersfoort, Montfoort wijden zich aan den meedoogenloozen plunderoorlog. Overal vlamt het luguber op aan dien anders zoo genoegelijken horizon van ons platteland.

Mag ik deze inleiding besluiten met één van Uw jeugdherinneringen. Of herinnert gij U Perrol-met-de-roode-hand niet meer en zijt gij vergeten in hoe ademlooze spanning gij destijds met de ongelukkige bruid van Jan van Schaffelaar hebt medegeleefd? Perrol in zijn zware wapenrusting, Perrol met den rooden helmpluim, Perrol incarnatie van de wraak, ware oorlogsdaemon, was toch de moeite van het onthouden waard! Zal ik dan aan Frank appeleeren? Kleinzoon van Ralph den schaapherder, zoon van David den bisschop, geantidateerde, weemoedige Werther-figuur als vriend van Van Schaffelaar en als vruchteloos met zichzelf worstelende minnaar van diens bruid. Helaas, als dan de blanke ridder, Jan van Schaffelaar, van den Barneveldschen toren zoo moedig omlaag is gesprongen, als dan Maria, eens Schaffelaars bruid, straks Frank, haar redder, lief heeft gekregen, dan komt opnieuw het noodlot Frank be-rooven van zijn geluk. — Herinnert ge U dat nachtelijk vechten voor Eemnes niet? Weet ge niets meer van de heks van de Hunenschans, brouwster van bittere minnedranken en van ellendig gif? — Stellig, ik bedoel Oltmans' Schaapherder, hoogromantisch werk, en lijvig werk! in vier deelen, dat altijd

nog meer genot geeft dan de prikkellektuur onzer dagen en dat mede een stemmingvolle inleiding kon zijn tot wat ik U te vertellen heb, zij het ook tegelijk een wat... lange inleiding. En ook daar: bloed en vlammen, vlammen en bloed!

Maar eer gij mij ervan verdenkt van wat al te melodramatischen aanleg te zijn, een paar cijfers. In 1496 werd voor belastingdoeleinden in Holland een enquête gehouden. Men had na te gaan, of sedert 1477 de welvaart achteruit was gegaan en hoe een eerlijke verdeling der lasten zou kunnen worden gevonden. De Stichtsche oorlog 1481—1483 was een Stichtsch-Hollandsche! Wat dus die belastingheeren anno 1496 op de grenzen noteeren, dat kan voor ons van belang zijn. Welnu het aantal huizen in Naarden is afgenomen met 30 %, dat in Woerden met 17 %, dat in Oudewater met 48 %, dat in Schoonhoven met 30 $\frac{1}{2}$ %. De dorpen om Woerden missen 37 %, die van Gooiland 29 % van hun bevolking. Of wilt ge de volle getallen: Naarden had 1477: 500 huizen, het heeft er 1496:300. Woerden had 1477: 320 huizen, het heeft er 1496:265, Oudewater had 1477: 542 huizen, het heeft er 1496:292. Na wat vreedzame jaren herstelt zich dat wel weer, vooral in de landstadjes, waarheen de trek der welgestelde boeren zich richt. Maar mij dunkt die cijfers van in asch gelegde haardsteden, zij spreken even luid als Oltmans' weelderige romantiek.

En dan hoop ik U verder ook nog van andere dingen te vertellen dan van oorlogsgruwelen. Ik weet het: een nieuwe litteraire richting heeft de romantiek met verachting geslagen. De wetenschap, — ik bedoel de historische —, heeft het concrete en exacte wel zéér op den voorgrond gebracht. Maar het is dwaasheid onze door de gebeurtenissen natrillende fantasie hooghartig het zwijgen op te leggen. De werkelijkheid is romantisch. In het sombere verhaal van dood en sterven klinken Shakespeariaansche accenten mee. Het heroïsme is geen verschijnsel, dat past bij een Zondagmiddagwandeling; het plaatst zichzelf voor den achtergrond van het buitengewone. Dat heroïsme kan van een groteske bekoring zijn, het kan in simplen eenvoud roeren tot diep in de ziel. Welnu naast het oorlogsleed, waarover ik zoo dadelijk tot U ga spreken, stel ik de oorlogsromantiek. Ruim vier honderd jaar geleden daverden op dezen grond bussen en mortieren, brandden de hoeven en werden de kasteelen geschoten door-en-door. En terzelfder

tijd stonden wonderlijke avonturiersgestalten op, die speelden met hun bestaan en grootsche eenvoudigen-van-hart die het offer van hun leven brachten met een simpel gebaar. Vergeef mij, dat ik nog spreek van de poëzie van den oorlog. Maar dit verschrikkelijke is het lied van Tod und Verklärung. Boven het hartstochtelijk dreunen van haat en verdoemenis klinkt hoog en triomfeerend het menschelijk-groote uit. En wij willen ook daarnaar luisteren, omdat het van ons wegneemt die beklemming over de moordende verdwazing, die de oorlog is. Want als wij een huivering in onze ziel hebben gevoeld, dan willen wij in het herstelde evenwicht onzer aandoeningen niet vergeten, dat wij sidderden, maar evenmin, dat alleen de groote dingen van ons menschen-lot die ontroering vermogen te veroorzaken.

I.

Het was dan najaar 1481 en oorlog geworden. De geestelijke heer, bisschop David van Wijk, heeft „ruters tho peerde ende tho voet” aangenomen. Niet minder dan vijfhonderd huursoldaten, type Perrol's Zwarte Bende, luisteren naar zijn bevelen. Boden heeft de bisschop gezonden naar de émigrés, leden der ridderschap, die voor het Hoeksche geweld uit de ook toen deftige stad zijn weggevlucht. In de dorpen is de klok geslagen. Wagens en voerlui zijn opgevorderd. Als de man des vredes opbreekt uit zijn trotsche kasteel, dan kan hij vergenoegd zijn legermacht overzien: 275 man te paard, 500 voetknechten, 200 burgers van Wijk, 100 Utrechtsche ballingen, 50 leden der ridderschap en vooraan, aan de spits van den stoet, het „lantvolck”. Alles te zamen dan toch een 2000 man. Wij zien ze dien Zaterdag in de maand Augustus Zeist bereiken langs de genoegelijke Kromme-Rijn-weggetjes, die wij allemaal kennen. Daar overnacht de bende, daar houdt de bisschop ook zijn Zondagsrust. En nog een klein stukje weg naar Vrouwenclooster bij de Bilt, dan is des Maandags het hoofdkwartier bereikt, dan kan des bisschops boodschapper den brief gaan bezorgen, waarin de goede heer zijn goede stad opeischt... Vier dagen wacht bisschop David in Vrouwenclooster antwoord. En als het niet komt, dan gelast

hij den storm?... Geen denken aan. Wie bestormt er met twee duizend man ongeregelde troepen een stad van tien tot twintig duizend! Des Donderdags keert David van Vrouwenclooster terug naar Wijk. Het spel is begonnen.

Een flauwe ouverture, vindt ge. Waar is nu het beloofde horribele? — O wat vlammen en narigheid kunt ge ook nu al krijgen. Want de Heer van IJselstein, — wanneer zouden Montfoorters en IJselsteiners het samen hebben kunnen vinden —, de Heer van IJselstein heeft de stad Utrecht de veete aangezegd nog vóór de bisschop uit Wijk opbrak. Heer Jan van Montfoort, de in Utrecht almachtige, mag zich die boodschap voor gezegd houden, die de molenaarsvrouw van buiten Tolsteeg brengen komt: dat IJselsteins Heer der stede vijand en des bisschops vriend is. Want tegelijkertijd branden de stads-steenovens buiten Tolsteeg en tegelijkertijd drijven ruiters het vee bijeen tusschen den Rijn en Galecop. Vier dagen later zijn de IJselsteiners er weer, nu voor de Kathrijne-poort. Een stuk of tien voorstads-huisjes gaan in vlammen op...

Maar dan komt het tot een contra-offensief, zij het ook, dat dit niet zoo bijster goed voor de Utrechters afloopt. Kunnen zij pochen op de twee, zegge twee huizen, die zij deden branden, nu zij thuis komen met een dik dozijn gewonden? Neen, dan neemt de stad liever eerst ook ruiters in. Vincentius van Zwanenburg wordt ritmeester van Utrecht; 43 paarden bracht hij mee. Amersfoort krijgt Willem van Wachtendonk en 18 ruiters als bezetting. Montfoort gehoorzaamt Jan van Middachten en 10 of 12 man te paard. En dadelijk rukt de Gelderschman, die Montfoort beschermen zal, uit. Andermaal vruchteloos tegen-offensief, want met elf ruiters en zeven burgers valt Jan van Middachten in handen van den vijand. Die van IJselstein zijn de eerste dagen de baas. „Item, zegt ons kroniekje, die van IJsselstein togen int lant van Montfoerde ende bernden al die huysen, die daer stonden, *dat daer niet en bleeff*.” „Korte en duidelijke mededeeling! Om het oude stadje rooken een paar puinhoopen. Misschien zijn er wat boeren en passant doodgeslagen, een enkel kind is mogelijk mee verbrand. .. Wat wilt ge? C'est la guerre! Ook toen brandde men „dat daer niet en bleeff”: — Goed, maar dan komt nu eindelijk de gecombineerde Utrechtsch-Montfoortsche tegenaanval, dan zullen nu die brandstichters en roovers duchtig afgestraft worden! Geloof het niet. Wraak wordt er

genomen, leed gesteld tegenover leed, gestraft wordt er niet. „Item die ruyters van Utrecht ende een deel burgers ende die van Montfoort, togen int lant van Ijselsteyn ende *bernden daer veel huysen ende bernden in Benschop omtrent LXX huysen*”. Dat er in Benschop nog „een deel huysen” bleef staan, was te danken aan een Ijselsteinschen uitval; anders was het ook daar voortgezet „dat daer niet en bleeff”.

Zoo, nu kennen wij de wijze van oorlogvoering al een klein beetje. Vernietiging van den tegenstander is niet zoozeer de hoofdzaak, als wat moordbrand in het vijandelijk gebied. Het succes telt verbrande hoeven op. Benschop was een goede dag! En het is zoo eenvoudig. Onder bescherming van een handvol ruiters trek je den boer op. Langs achterweggetjes zoek je het strategisch punt, waar het meest te branden valt. En dan, als uit het nabije stadje een soortgelijke macht naar buiten stormt ten afweer, dan... het hazenpad! En het is zoo aantrekkelijk. Reeds den 3en September, na veertien dagen oorlog, moet de stad verbieden, dat niemand op particulier initiatief zal mogen gaan rooven. Niet dat deze wijze van oorlogvoeren Utrechts vroeden vaderen tegenstond! Oorlogsroof was... stedelijk monopolie. Want de publicatie uit het Lui-boek gebood nadrukkelijk, dat wie „bij openbaar consente van onsen Oversten ende onsen Ritmeyster” was „wtgeweest ende eenigen roef ofte goet gehaelt (had)”, dat „goet ende roef” dadelijk aan den boom op de Neude zou brengen in handen van „onser stat butemeyster ende synen scriver”! De stad bracht systeem in de plunderingen. Iedere veertien dagen hebben blijkens de Raadsnotulen van 5 Sept. twee leden van den Utrechtschen raad als buitmeesters dienst. En gevaarlijk was het die Heeren te bedriegen, want „dat soude men rechten mitten zweerde ofte mitten lynen aan hoeren liven”! — Neen, Wallenstein was niet de eerste, die uitvond den oorlog door den oorlog te voeden! De Utrechtsche buitmeesters zijn ambtelijke Wallensteintjes in het klein.

De stad begon met de kasteelen in de buurt. De Ham gaf zich over zonder slag of stoot; het huis der van Zuylens te Harmelen, Nijenrode, zij vielen allen in de eerste Septembere-dagen. En ook hier ging het eenvoudig genoeg; de stad had artillerie: bussen, kanonnen, en dekschermen voor de artilleristen. En dus er was geen houden aan. Men hoore het simpele verhaal. „Item die van Utrecht namen hoer bussen ende hoer

scermen mede ende toghen voer Nyenrode. Ende lagen daer voor ende scoten daer doer ende weder doer, also dat die gheen, die daer op laghen, spraeck hielden met die gheen, die daer voer laghen. Ende sy gaven 't op, behoudelick hoers lyfs. Ende hoer goet, dat most daer blyven. Ende die ruyters met die borgers van Utrecht spolieerden 't en staecken 't aen ende bernden 't. Ende dit gescieden op onser Vrouwen avont nati-vitatis". Met eentonige gelijkvormigheid herhaalt zich de historie. Een paar kanonnetjes worden aangesleept; even liggen zij te dreigen voor de Stichtsche kasteelen; een paar knallen en een paar schoten „doer ende weder doer"; de witte vlag; gevangen- en weggevoerd; de boel lekker geplunderd en nog lekkerder verbrand. — En nauwelijks is de heugelijke tijding binnen Utrecht, of de klok luidt er. „Die raet laet weten ende gebiet"... Jawel natuurlijk inleveren van de geroofde „goede van Nyenrode" vóór zonsongang in den huize het Keizerrijk, — het staat nog hoek Ganzenmarkt, Oude Gracht —, en anders „correctie mitten zweerde". 't Is Zondag, maar er is haast bij: inleveren voor vanavond! Zij kenden hun Pappenheimers, de Heeren van den Raad. — Maar ik wil toch nog even een stukje naakte werkelijkheid plaatsen naast die gewichtige commando's van den stedelijken raad. Het rekeningetje van den verkoop der Nijnerodesche goederen bevindt zich nog op het Utrechtsche archief. Ruim zeven pond brachten zij op! En bepaald komiek is de wanhoop van den derden kameraar, die bezig is de goederen te verkoopen, natuurlijk à contant, en die door de schreeuwende koopers betaald wordt met het geroep, dat hij het maar moet schrijven op het te goed, dat zij nog van de stad te vorderen hebben. En daar kunnen de Heeren van den raad met hun zware correctie „mitten zweerde ofte mitten lynen" niets aan doen! De 2e Cameraar heeft dat jaar nog ruim 17 ₤ verantwoord. En zoo brengt de roof van Nijenrode zegge 24 heele ponden in de stadskas. De rest is weggesleept door de soldaten en door het schuim, dat mee was uitgetrokken ter gezellige plundering...

En toch zouden wij ons zeer vergissen, als wij de Wallenstein-principes van den Utrechtschen raad al te laag aansloegen. Het platteland wordt wel degelijk met succes gebrandschat. In October 1481 hebben de steden Amersfoort en Utrecht zelfs met elkaar uitgemaakt, hoeveel ieder van die brandschatting krijgen zou. Het „dagelijksch boek" van den Utrechtschen Raad heeft

onder het hoofd „Des Donredaghes op sunte Crispinus' dach“, dat was 25 Oct. 1481, de hoofdpunten van de overeenkomst genoteerd. Er is daar alleen niet sprake van brandschattingen, maar van „verdingen“. En van die verdingsommen zal Amersfoort $\frac{1}{4}$, Utrecht $\frac{3}{4}$ krijgen, terwijl Amersfoort belooft als de pachter van een Utrechtsch burger ergens op het land niet wil betalen, dan niet den boel, — Utrechtsch eigendom! —, in brand te steken, „mer... dat... verhalen... aen der *pachter* leven ende goeden“. Wat die cynische overeenkomst beteekent, ga ik u duidelijk maken aan de historische gebeurtenissen, die den achtergrond vormen van die interessante Oltmans-bladzijden, die „Eemnes“ tot opschrift dragen.

Het was December 1481. De Hollandsche stadhouder was met zijn Kabeljauwsche strijdmacht voor Naarden verschenen en had daar zijn hoofdkwartier opgeslagen. De edele Heer Joost van Lalaing paste de zelfde „verding“-praktijken toe. De boeren hebben zich natuurlijk dadelijk tot hem gewend om zijn „bescherming“. Soldaten in de buurt, dat vervult het boerenhart met angst. De pastoor en een paar notabelen, — zoo zal het wel meestal gegaan zijn —, togen dus stadwaarts. In het hoofdkwartier eischte men „enen cleynen penninck... ende daer voer woude die Stedehouder hemlieden bescermen voor die van Utrecht“... Betalen is een miserabel ding en zóó partij kiezen eigenlijk nog miserabeler. De stakkerds vragen acht dagen beraad. Zij krijgen er twee en 'n minzame ruitergrijns op den koop toe: als zij in twee dagen met hun beraad nog niet klaar gekomen waren, of zij dan maar goed op hun vuur en kaarsen wilden passen. Die grijns beteekent dus: let dan eris op, hoe goed jullie huizen kunnen branden. De deputatie keert in Eemnes terug. Nu steken de boeren de koppen bijeen en hooren het verhaal van hun afgezanten. Een deel van de goede „buer van Emenes“ wil wel verdingen. Kleinmoedig meenen zij hun stem te motiveeren: „want dat redelic was“. Redelijk was het den boeren het vel over de ooren te halen en gebruikelijk ook, zoozeer zelfs gebruikelijk, dat zij niet beter wisten, of het hoorde zoo! Het Naardensche aanbod ter „bescherming“ was niet zoo hemeltergend hoog. Zij wilden het dan maar aanvaardden... Goed, maar er waren ook rekenmeesters, die in het midden brachten, dat Utrechtsche bescherming tegen den stadhouder op hetzelfde neerkwam als stadhouderlijke bescherming tegen

de Utrechters. En dus informeerden... Zij vormden de meerderheid. De deputatie, die naar de bisschopsstad optrok, keerde terug... met een bezetting van honderd ruiters, Oltman's Zwarte Bende. Toen de stadhouder dat hoorde, ontstak hij natuurlijk in woede; al moge dan van Schaffelaar warm gepleit hebben in den krijgsraad voor de strategie en voor zijn bruid, zóó nuchter staat het in ons kroniekje. Met vier of vijfduizend man werd Eemnes bestormd en genomen... „Ende sy sloeghen der veel doot, van die buerlude wel omtrent... (lacune in 't kroniekje)... ende XC stalbroeders. Ende die Hollanders lieten der vyf doden. Ende sy plonderden't ende sy staken 't aen ende bernden 't al op vier huysen na of vyf“. Als er van de honderd ruiters negentig omkwamen, dan mogen wij aannemen, dat er geen bescheiden getal in de lacune achter de doodgeslagen boeren zal gestaan hebben! Eemnes was gestraft, duchtig gestraft, omdat het zich niet op gena of ongena had „verdongen“. — En als gij 't vreemd vindt, dat de soldateska voor die paar huizen halt hield, dan voer ik U even later, den dag voor Kerstmis, naar Baarn en Soest, waar ook niet veel bleef staan, „'t en waren cramen of daer dat heylige oly was“. Vreemde eerbied van die woestelingen voor het pas beginnende, het nog komende leven en den toch komenden, den nabijgen dood. Want waar in barenswée een vrouw kermde, waar reutelend werd geworsteld met den dood, daar lieten zij af, de branders en de roovers, die al het overige dood sloegen. „Ende die buer van dese twee dorpen waren al gevluht binnen Amersfoort, also dat daer niemant gevanghen noch geslaghen en wert“, aldus onverstoorbaar ons kroniekje, dat de afwezigheid van een doodenlijstje voor Baarn en Soest typeerend verklaart...

Nu weet ge waarvoor „verdingen“ dienen. Zooals gij Uw huis verzekert tegen brand en Uw fiets tegen diefstal, zoo kon vierhonderd jaar geleden het dorp verzekerd worden... tegen het molest-risico van den oorlog. Alleen wij verzekeren ons noch bij den brandstichter, noch bij den dief; zij wel. Want dat redelic was, zei onze auteur. Ik zeide U reeds, dat Utrecht en Amersfoort daarover cynische afspraken hadden. Ik sla nu de rekening van Peter Trinde, een der Utrechtsche cameraers, voor U op. Hij ontving 1481—1482 in totaal ruim 161.000 ƒ . De brandschatting van de dorpen bracht daarvan ruim 8% op,

te weten: bijna 13.500 ₧. Ter eere van Uwen voorzitter geef ik U als type van deze posten, dien over Nigtevecht:

„Item geboirt van Gerijt Symonss., pastoer, ende Jan „Henricss., van de gemeen buer wegen van den gerecht „van Nychtevecht ende Overmeer CL gouden rijns gulden, „XXVI stuvers voir den gulden, maect CXCXV rijns gulden; „daaroff gecort den rytmeister sinen tyenden penning XIX¹/₂ „rijns gulden; aldus heb ic geboirt totter stat behoef CLXXV „rijns gulden X stuver maect..... VIIC LXXVII ₧ X s.“

En van mijn lijstje schrijf ik ter vergelijking een paar getallen over. Ook daarbij heeft de Heer ritmeester zijn gerecht tiende deel ontvangen. Ook daar slechts eindcijfers. Nigtevecht is een gemiddelde. Precies evenveel 877 ₧ 10 st, vloeit uit Weesperkerspel in Peter Trinde's kas. Daarentegen levert Abcoude 1462 ₧, 10 s., iets meer dan Lopik met precies 1440 ₧. Hilversum is slechts weinig hooger aangeslagen dan Nigtevecht en Weesperkerspel: 994 ₧. 10 s.; Kamerijk en Zegveld leveren haast evenveel op: samen 945 ₧. Loosdrecht spant de kroon met 2047 ₧. 10 s. Breukelen haalt niet meer dan 513 ₧, Werkhoven 697 ₧. 10 s. Terwijl Dwarsdijk bij Cothen en Beusekommerveer de minima vertegenwoordigen met ieder 135 ₧. In het geheel geeft het lijstje een overzicht over welstandsgrens en afpersbaarheid van 25 Stichtsche dorpen. Mij dunkt, ik overdrijf niet, als ik dat 'n cynisch systeem van chantage-verzekering noem, al boekt de brave Peter Trinde zijn posten met onverstoorbare gemoedsrust. — Zijn opvolger Claes Jansz. wist anno 1482—1483 nog ruim 9000 ₧ te beuren en te boeken!

En als dan tenminste het betalen van de premie nog hielp! Maar ruiters zijn rouwe kerels en karakteristiek voor wat van den condottiere te verwachten valt, zijn de mededeelingen van ons kroniekje over Monsieur Glaudyn de Bondre, die, „groot Capteyn” uit het leger van Karel den Stoute, in 's Bisschops dienst trad, nadat hij de blijken gegeven had onzen geduldigen landsaard machtig vlug te begrijpen.

Hier was het mogelijk er op los te fourageeren! En toen Monsieur Glaudyn dat had ingezien, „doe sende hij syn volck alle daghe uyt, om wat te halen”.... Welnu, Utrecht had ook ruiters in soorten. Van het dertigtal bendes, dat wij gemakkelijk uit de stadsrekeningen kunnen halen, zijn er stellig wel eenige Glaudynsch geweest. Van „verdingen” trokken die heeren zich

uit principe niemendal aan. Vergeefs had Noordeloos zijn 180 ₤ plus de ritmeesterstien geofferd. Jan. 1482 „toghēn een deel [ruters] uyt ende sloeghen Noerdeloos uit ende haelden daer omtrent twee hondert beesten ende vinghen vier mannen. Ende dit deden sy al boven dat dit dorp tegen hem wel verdongen hadde ende cortelic daer te voren wel betaelt hadde“. 't Kon hun wat schelen, die papieren! Wij weten, hoe verschrikkelijk Benschop geteisterd was. De huizen, „die van den voerbrant waren bliven staen“, hadden alsnog hun schamele verdingpenningen opgebracht. Ook voor hen bestond geen ruitersgenade. Zoo werd in den voorzomer '82 Lopik geteisterd trots de flinke premie van 1440 ₤. De ruiters drongen tijdens de hoogmis de kerk binnen, sloegen twee man dood en namen er drie en dertig mee. En dat gebeurde „boven goet verdingen“, omdat... ja, omdat de ruiters kort te voren een paar koebeesten hadden weggefourageerd, en toen, door de woedende boeren nagezeten, drie man op het slagveld hadden gelaten. Wie maakt er nu zoo'n drukte om „wat beest by Lopic gehaelt?“ Wie van het boerenvolk waagt het een ruiter dood te slaan? — Dan maar een kostelijke revanche tijdens de hoogmis op gewijden grond en gewijde stonde!!... En als ik mij in mijn verklaring niet vergis, dan deden ook de verarmde boeren zelf aan de plundering mee. In grooten getale moeten zij naar de stad gestroomd zijn. Tot de puinhoopen van hun hoeven konden zij niet terugkeeren; daar wachtte hen opnieuw honger en dood. Wij zagen Baarn en Soest leegstroomen naar Amersfoort, toen Eemnes brandde. Welnu, ons kroniekje spreekt eenige malen van de „gezellen van de groene tent“, te Montfoort, te Utrecht. Met de ruiters staan zij niet op goeden voet. Plunderen is ook hun bedrijf. Ik waag dan de onderstelling, dat die raadselachtige benaming, misschien aan 't een of ander spotliedje ontleend, de in de stad gevluchte, van alles beroofde boeren aanduidt. In Juni 1482 trokken ook zij uit. Zij plunderden Cothen, vanwaar zij, door de bewoners achtervolgd, hun roof naar Utrecht sleepten. Vergeefs reclameerde Cothen bij den raad. De gestolen beesten waren verkocht en bleven verkocht.

Men behoeft het Luiboek en het Dagelijksch Boek van den Raad maar door te lezen, om een idee te krijgen van de tuchtelootheid, die binnen Utrecht was gaan heerschen. Wanneer de stad bij Luiboek-publicatie 28 Juni 82 haar burgers, onderzaten,

ruiters en knechten verbiedt „in ghenen boegarden der lude oeft (te) nemen, noch die boemen (te) breken, noch ontwee (te) houwen, noch der lude koorn af (te) snyden of (te) plucken“, dan staat tegenover dat verbod, dat maar even te voren de Oostveensche boeren een overeenkomst moesten aangaan met den machtelozen raad: *zelf* ruiters te houden om *zelf* hun erf, door geen raadsverbod voldoende beschermd, te verdedigen, blijkens raadsbesluit van den Vrijdag na Hemelvaart 1482.

Of als die plattelands-gendarmerie niet voldoende imponeert, laten wij dan nog even een paar staaltjes van soldaten-opstandigheid naar voren brengen, ten bewijze, dat de Utrechtsche raad zoomin als de Utrechtsche bisschop de ruiters in de hand had, dat de Heeren het soldatenvolk ten eenenmale niet de baas waren. De miserabele stadsfinanciën veroorloofden den Utrechtsche magistraat niet de ruiters te betalen. Waarom zouden zij dan die armzalige betaalsheeren gehoorzamen! — In den zomer van 1482 was het gebrek aan proviand te Utrecht nijpend. De bisschop hoopte zijn stad door den honger te dwingen. En hij had succes met zijn overvallen op proviandconvooyen. Daarom moesten die aanvallen over de hei „geveiligd“ worden. De weerbare stadsbevolking was er voor ingedeeld in vierendeelen. 2 Juli zou, onder leiding van Gerrit Zoudenbalch en Tyman Ysbrantszoon den goudsmid, een der vierendeelen uittrekken naar Amersfoort, waar het kostbare voedsel op geleide wachtte. Maar veiligheidshalve zouden de Utrechtsche ruiters ook medegaan. Burgemeester Jan de Coning gaat het hun aanzeggen. Wij verzetten geen voet, zeggen de soldaten; eerst soldij... De burgemeester is een flinke kerel: Mee zul je en anders luid ik de klok en krijg je op je d.... Best, razen de ruiters terug, wij gaan, maar gedwongen! — Zoo trekt dan de bende den Amersfoortschen weg op. En wat doen de Heeren ruiters, als zij boven op den berg zijn, vlak bij het doel? Zij slaan de trom en spelen „raad van soldaten“... Nog een oogenblik, dan komen de quartiermeesters op de Utrechtsche burgerkapiteinen af: Complimenten aan burgemeester de Coning en als dat wij het verd.... Nu ja, wij begrijpen de rest van den zin. Maar de rest van hun toespraak is nog kras genoeg: Als de gros bonnets, de rijke Zoudenbalch en Ysbrantszoon, niet beloven hun uit eigen zak te betalen, dan drijven zij het heele vierendeel voor zich uit naar Wijk of naar Holland en daar zullen zij dan wel betaald worden. — Ver-

wonderen wij er ons over, dat de kapitein Zoudenbalch van schrik en angst geen antwoord vinden kan, dat de kapitein-goudsmid eindelijk moed vindt tot het zoetelijke toespraakje: „Ghy goede gesellen, ic wil u loven die helft te geven, laet u Gherit Zoudenbalch die ander helft loven“! — Best, aldus geschiedde. En toen vonden de Heeren ruiters het goed verder te trekken en de 175 wagens proviand naar Utrecht te brengen. — Maar in Utrecht, daar wachtte hen immers burgemeester de Coning, die, voor een zoo deftig man nog al ordinair, had gedreigd, hun de klok op 't gat te geven! 't Mocht wat. Geen van de miteurs is opgeknoopt, maar de stad schrijft 1000 burgers op, die ieder negen rijns gulden zullen leenen om de ruiters te lonen; zij krijgen er twee rijns gulden lijfrente voor. De burgemeester, die eerst zoo manmoedig tegen de ruiters was opgetreden, was blij hun grooten mond te kunnen stoppen met tegen 22 % rente geleend geld!! Zoo had de stad haar ruiters in de hand!

En de bisschop had volstrekt niet meer gezag over zijn ruiter-volk. In Jan. 1482 had bisschop David andermaal zijn intrek genomen in Vrouwenclooster bij de Bilt. De bekende „Beclachte“ doet een boekje open over die inkwartiering. De relieken „van den heyligen man Sunte Laurens“ zijn met voeten getreden; als „onkersten menschen“ hebben de heeren geleefd. Al wat los en vast was hebben zij gestolen. Noch de garderobe der jofferen, noch hun kookgerei, noch de boeken in de kerk, noch het vee in de wei, niets, niets is voor hen veilig geweest. Op den dormter hebben zij de bedden stuk gesneden en de omhulsels als korenzakken gebruikt; de kerk hebben zij bevuild en de glazen er stuk geslagen. Eindelijk is de abdis met haar jofferen den bisschop, onder wiens oogen dit alles gebeurde, te voet gevallen en heeft om bescherming gesmeekt „want hij der geestlicker beschermer waer“ En met verbluffende openhartigheid heeft de geestelijke vader de vromè vrouwen geantwoord, „dat hij ze niet beschermen en *kost*“!! — Zóó had bisschop David zijn troepen in de hand.

Door die tuchteloosheid bloedde het platteland uit duizend wonden. Met een schouderophalen zullen de machthebbers het hebben aangezien.

Maar erger nog. De hoogwijze raad der stad Utrecht kon in den nood ongelooflijke stomiteiten begaan. De heeren overlegden namelijk niet lang, als het plattelandsbelang er mee

gemoeid was. Zij hadden het lumineuze idee, de Lek te hulp roepen tegen de Hollanders: de dijken doorsteken en zoo Holland onder water zetten, natuurlijk via het Utrechtsche lage land. De „enge raad“, die veel in de stad bedisselde en die na ernstigen tegenslag bijzonder in de benauwdheid zat, besloot dus Tolsteegen en Weerdsluizen veilig dicht te stoppen en dan het platteland prijs te geven. 1 Jan. 1482 werd even boven de kerk van 't Waal de dijk stuk gemaakt. De Lek was toegevroren, maar dooi en wind joegen al gauw de ijsschollen door het gat, dat aanzienlijk veel grooter werd, dan in de bedoeling lag. En het resultaat? „Dat water dede grooten scade in dat Sticht ende die Hollanders hadden daer gheen grooten last of“ ... Derhalve was ditmaal de geheele raad verstandiger dan de regeerende kliek; hij besloot het gat weer te dichten, welk kunststuk in drie dagen verricht was. — Wij vragen ons af, hoe hartelijk de liefde van de goede stad Utrecht voor het haar omringende platteland moet geweest zijn, als zij, na de veilig dichtgestopte sluizen, zoo „mir nichts, dir alles“ de golven van de Lek over het lage land Holland hoopt toe te sturen.

Wij kunnen bezwaarlijk veronderstellen, dat na dit verhaal van moord en brand, afpersing en roekeloze inundatie, iemand nog de vraag opwerpt, of in deze troebele tijden den landman het zoete genot van oorlogswinst is toegefallen. Die vraag zou klinken als bittere scherts. Maar wie in die benauwde jaren ter stadsmarkt kwam om koren, die kon ook toen den boer hebben gescholden, want duur was alles, wat hij aanvoerde. De raad deed zijn best met geleide te beloven aan den dorpeling, die het waagde over de onveilige wegen zijn waren naar de stad te brengen, hem schadeloos te stellen voor verlies onderweg. Maar als den Zaterdag voor Sinterklaas anno 1481 er niet veel aangevoerd is en wat er was, duur ging, als de boeren dreigen hun zakken weer te sluiten, dan grijpen de oversten, burgemeesters en zoo, in. Zij nemen alles in beslag en verkoopen het zelf bij halve schepels. Meer werd het aangevoerde door dien gemeentelijken detailverkoop natuurlijk niet en menige huisvrouw gaat schreiend en jammerend zonder koren weer heen. Inderdaad het koren was duur geworden, niet omdat de boeren hun zakken toebonden, zooals onze kroniek misprijzend zegt, maar omdat er zoo weinig was. Alles was duur, alles kostte wel een kwart of een derde meer dan vroeger.

En in Utrecht daar was de duurte het ergst. Een mud rogge of tarwe kostte daar dan toch maar even 80 stuivers, dat wil zeggen nog 20 stuiver meer dan elders! Zonder drank kost een maaltijd twee stuiver, zucht onze kroniekschrijver en hij voegt er aan toe: „ende alle dinc was duer daer na!“ — Dat was in Jan. 82! Edoch wat later, in het voorjaar, liep de tarwe op tot 93, de rogge tot 83 stuiver. Het werd ondragelijk. Want men bedenke wel: een stuiver toen en een stuiver nu, dat gaf eenig verschil. Een normaal dagloon bedroeg toen zooveel, als een armzalig uurloon nu: een stuiver of vier. In dat licht bezien hakken die cijfers erin. Terwijl te Leiden in 1461 voor één stuiver 5.62 L. tarwe te koop is, biedt het dure jaar 1481 daar voor dienzelfden prijs slechts 2.07 L. en in Utrecht is rond Nieuwjaar 1482 de voor een stuiver verkrijgbare hoeveelheid niet meer dan 1.25 L. Terwijl de rogge meestal 3 of 4 keer zoo goedkoop is als de tarwe, bestaat er nu bij deze schaarschte haast geen prijsverschil. De stadsrekeningen van Utrecht staan vol van de meest interessante cijfers. Wij kunnen er de haver zien stijgen van 13 stuiver het mud tot zegge 25. En nu bedenke men wel, dat het beeld, hier met enkele vluchtig gegrepen cijfers geteekend, wel is waar slechts van de stedelijke markt spreekt, maar men vergete toch ook niet, dat inderdaad die stedelijke markt onbeheerscht weergaf den vraag-en-aanbodstand. Het aanbod was zoo gering, niet vanwege oorlogspeculatie, maar omdat de honger nu eenmaal in het land was. En de vraag ter stedelijke markt was zoo groot, omdat daarbinnen ook nog zooveel doodeters, gevluchte plattelanders, — in den zomer van '82 niet minder dan 2000 —, en wat soldaten aanwezig waren. Vandaar dan ook dat de vaderlijk zorgende overheid, nu de aanvoeren van het platteland onvoldoende waren, in den vreemde ging koopen. Omstreeks Hemelvaart '82 heeft Gysbert Sas 600 mud rogge gekocht in Arnhem. Betaald heeft hij het met stads-rentebrieven, naar men zeide. Zes honderd burgers trokken er met wagens op uit om het kostelijk proviand te halen. 's Zondags na Hemelvaart trok andermaal een groote Utrechtsche schare weg, nu naar Amersfoort, waar de rogge op verder geleide over de zoo gevaarlijke heivlakte wachten bleef. Het kwam gelukkig binnen Utrecht, werd opgeslagen en verkocht... tegen 16 stuiver het schepel... Of er ook toen menschen gemopperd zullen hebben op de „dis-

tributie-van-gemeentewege"! Want het was niet alleen duur, 72 st. het mud, maar bovendien „dit koern was onreyn ende out“. In ieder geval er was ten minste weer wat. En Gysbert Sas heeft later nog meer gestuurd. De moeilijkheid was alleen het binnen te krijgen, want 's bisschops soldaten deden hun uiterste best dat telkens weer te verhinderen. In het najaar van '82 verloren de Utrechters aan de ruiters van Naarden 40 ossen en 30 wagens proviand en aan de ruiters van Wijk 33 wagens, terwijl bovendien Amsterdam in diezelfde week twee Overijs-selsche schepen, die de Eem op zouden varen met koren en munitie voor Utrecht bestemd, de wacht in sleepten. Aan zulke voorbeelden moge ons duidelijk worden, dat er tegen die hongersnood-ellende weinig te doen viel. De eenige remedie zou geweest zijn de militaire overmacht ten plattenlande! En daarop was weinig kijk!

Zoo trof dan de gruwelijke verwoesting van den oorlog het platteland. Uitgemergeld door fourageerende ruiterbenden, verwoest door vriend en vijand, prijsgegeven aan overstroming, van zijn bevolking beroofd, is het niet meer in staat de stad te voeden. Zoo was dus de grondslag van het geheele economische leven vernietigd, want deze is in de latere middeleeuwen stad-huishoudkundig, stadtwirtschaft. Het platteland produceerde overschotten van landbouwproducten voor de stedelijke markt, waar de stad zelve haar overschotten van stedelijke nijverheid in ruil bood. Die ruil kon bij gebrek aan ruilwaren niet doorgaan. En zoo oogstte ook de stad de wrange vruchten van het door haar uitgestrooide zaad. Honger en dood houden hun intrede. In den winter 81—82 stierven dagelijks te Utrecht 30 tot 40 menschen „aen dat buyckoevel“; op het Buurkerkhof werden de groote graven gedolven, die de gemeenschappelijke rustplaats dier ongelukkigen hadden te zijn.

II.

Er bestaat een schilderij van den Boeren-Breughel, dat „Kindermoord te Bethlehem“ heet. Wie volslagen leek is in zake middeleeuwsche voorstellingen, zou dat amper gelooven. Want Bethlehem verpulvert op dit paneel niet onder den gloeienden hemel, maar het ligt gedoken in wintersche sneeuw. En de daken en de bouw der huizen, het is alles zoo Vlaamsch-

gevochten zou worden, als het in man tegen man op het spel stond. Bij die sterke spanningen hoort ook de boetprediker. Nu de blijheid van het dagelijksche gebroken is, nu de uitersten zich ver hebben verschoven, nu hoort de van emotie trillende mensch ook het maanwoord der bekeering. Van dit alles vertelt mijn nuchtere zegsman ook, al voert hij u dan naar zijn eigen omgeving: de stad. Soms zelfs pakt het hem en stijgt zijn kroniekigheid tot het artistiek-bewogene; soms kende hij die uiterste moedeloosheid, die de schrijvende hand van den berichtgever verlammen doet. Van die oorlogspsyche moge ons ook het beeld bijblijven.

Want blij is de zegepraal, als de klokken met juichend-tintelenden klank luiden door de najaarslucht, nu aan de Vaart de vijand verslagen is, nu de kinders draven naar de Tolsteegpoort om de veroverde bussen de stad binnen te slepen aan lange touwen, hoonende liedjes zingend op mijn genadigen Heere den Bisschop, of wien verder de volksspot moge getroffen hebben. — En dan dat kranige gevoel, als hoog uit de ramen van huize het Keizerrijk de veroverde wimpels zijn uitgehangen, die straks onder nieuw feestelijk gebeier in plechtige processie naar de Buurkerk zullen worden gebracht. Zie me dat aan, dien kostelijken ommegang van stadsdienaars, de wimpels dragend en hun op klaarlichten dag bleek brandende fakkels; priesters en schoolkinders volgen; dan de helden van den dag: burggraaf Jan en de ritmeester, de Heeren van de Haar en van Nyevelt; dan de waardige magistraat: de Oversten met hun zilverbeslagen mantelkappen; eindelijk de burgers, die „seer eerwaardeliken op dat outaer onder die misse“ offeren zullen, als eerst die trofeën gehangen zullen zijn boven het beeld van Onse Lieve Vrouwe ter Noet Goeds... Voel ik dat alleen zoo, omdat ik houd van mijn vaderstad, of heeft die nuchtere Utrechtsche burger mij zijn blijheid overgebracht, zooals hij mij straks zijn en anderer droefenis niet besparen zal? Het feest is den Utrechtschen burgers niet onvergetelijk geweest, want op het juichende triomflied volgde het klagende geroep van Miserere. Zes weken later beierden de klokken rouwgalmen uit.

Nederlaag na zegepraal! Op Sint Stevensdag heeft Hollands stadhouder de overmoedige triomfeerders naar buiten gelokt door in Westbroek wat huizen te branden. Ordeloos zijn

zij naar buiten gestroomd, burgers, ruiters, jongens. Het is December, vier uur, en bijna donker. Maar in plaats van nieuwe triomfen vinden zij een hinderlaag; niet één plunderend troepje staat voor hen, maar drie legers staan rond hen. Vlucht, vlucht! schreeuwen de paniekmakers, en weg gooit Arent Ruysch het roode peljoen, het veldteeken van de schutters, eer hij valt. Want op de vluchtenden ranselen de Hollanders in. Nu is er doodschrik in de stad, waar de alarmklok al lang zwijgt. Tegen den nacht wagen de Minrebroeders en de Lollaerts zich naar buiten; wat dooden en zwaargewonden brengen zij stil in de stad. Maar morgen, als de vijand stellig weg is, dan wagen zich ook de vrouwen uit de poort. En naast de stille begrafenisbroeders keeren de jammerende vrouwen terug, hun verslagen mannen stadwaarts brengend op ellendige kruiwagens. Zoo menigeen is daarbuiten in den kouden Decembernacht gestorven, zelfs zoo menige lichtgewonde. En niemand die tellen kan, wie op het verraderlijk dun bevroren veen weggezakt zijn in den slappèn grond daaronder. Gaat den volgenden dag naar de Neude, waar men heeft neergelegd „die doden, die men kende, of die so seer niet gewont en waren, dat men se kennen mocht... (al) beneven een, als visschen op een banck“. — Nu is ons gevoel van jammer toch zeker van hem afkomstig, die dat Miserere zelf aanheft in zijn stokkend verhaal over dien jammerlijken dood in kou en veen: „Lieve vrienden, merckt, hoe dat onser God groote bliscap ende vrouden in lijden verkeren mach in corter tijt“...

Zij waren zich bewust, dat hun leven zich tusschen uitersten afspeelde; zij waren niet verbaasd, dat nu de bovennatuurlijke gaven zich openbaarden. Het was voorzeggd en door die voorzegging was het gebeuren aannemelijk. Toen dien Zaterdag voor Sint Nicolaas de vrouwen zoo jammerden, om dat bittere beetje koren, dat aangevoerd was, toen had een oude vrouw gezegd: „Och vrouwen en kindertjes, weest toch niet zoo bedroefd en huilt zoo niet, want binnenkort komt de tijd, dat ge even hard zult loopen om doorkisten en lijkbaren, als nu om koren... Maar ik zal het niet meer beleven“. En waarlijk „dit wijf is een profetisse geweest“, want vóór den jammer van Westbroek is zij gestorven. — Profeet en boetprediker, zij hooren bij deze stemming. Weldra spreekt Andries, een eerbaar

man van goed leven, die vroom meezong in het koor van Sint Pieter, den volke toe, als het in processie gaat: „Lieve vrienden, wilt u beteren, want ic heb God also toornich op u gesien ende Utrecht is also grooten plaghe nakende... Daerom is 't van grooten node, dat gij u betert!.. Betert u lieve vrienden, of die toern Gods sal op u comen“. En deze wereldlijke en goedmoedige Savanarola zal zoo straks, met Sint Maarten, de Buurkerk binnengaan en nog nadrukkelijker manen tot bekeering, hij, die om hunnentwil heeft gevast en die eten noch drinken zal, eer zij zich beteren! Niemand die den ongeroepen prediker het woord durft te verbieden; zoo groot is de ontroering „dat niemant hem strafte, geestelic noch weerlic persoon“, en toch was het ernstig genoeg, dat deze leek in de parochiekerk Gods goedertierenheid bewees uit de Schrift...

De emotioneele stemming van het Dies irae komt over de voor godsdienstig leven gevoeligen; zij weten zich vlak bij dood en oordeel; wat zij aan de dingen beleven, dat is de rilling. Maar aan den anderen kant bij het op den achtergrond geraken van het alledaagsche, het normaal-gewone, groeit ook in de menschenziel de vastberaden durf. Martiaal gesproken zijn wij menschen tegenover den dood òf helden òf lafaards; in het gewone leven zijn wij zelden iets anders dan een compromis van beiden. Daarom zeide ik dat boven al dat jammerlijke ellende-huilen verheerlijkende klank uitstijgt. Verheerlijkende klank zeg ik zelfs van het leven en sterven van Bernt Paderin, „die een licht klant was ende een voerlooper in Utrecht, want wat niemant doen en dorst, dat dede hi geern“... Niet dat ik u dien lichten sinjeur afschilderen wil als het menschelijk ideale! Maar de ordinaire straatschender, de avonturier en galgestrop, die deze Bernt is geweest, sterft toch op een wijze, die ik triomfantelijk vind.

Bernt had natuurlijk meegedaan aan de bestorming van Leiden, waarover ik even in het begin van mijn verhaal gesproken heb. Hij had nog meer op zijn anti-Hollandschen kerfstok. Nu hadden de Ijselsteiners hem in Jutfaas gevangen en daar lag hij dan in den stok, wetende, dat hij vrij kon komen voor 1000 ₤ losgeld, die hij niet bezat, en evenzeer wetende, dat hem bij wanbetaling aan den strengen Heer ritmeester te den Haag het schavot wachtte.

Laat mijn vrouw komen, zegt Bernt, misschien weet zij raad. —

En voor de poort van Ijselstein biedt Bernts wijf den ritmeester, wat zij heeft, 200 ƒ . Dat vindt de strenge Heer te weinig en daarom blijft Bernt in den stok; iederen dag doet de ritmeester hem pijnigen: mogelijk, dat hij de zaak zoo wat ernstiger ter harte neemt.

Bernt is eindelijk murw; hij vraagt den ritmeester te spreken. Gij laat mij zooveel pijn doen, zegt Bernt, geeft gij mij de vrijheid, als ik u het sterke huis van Van Rijn in handen speel? — Dien ruil wil de ritmeester wel aangaan.

En op een donkeren Novembernacht, bij regen en wind, maakt Bernt zich op, gesteund en bewaakt tegelijk door vijftig man. Dan vaart hij in een bootje over. Aan de andere zijde zit de waker en hier is het gat in den kelder, dat hij kent, dichtgestopt als het is met wat losse steenen en slik. Zoo komen zij binnen. Van den kelder klimmen zij behoedzaam naar boven. Daar in de groote zaal zien zij door de open deur de keuken in. Het is één uur in den nacht en nog zit er Jan Jacobsen, de pastoor van Jutfaas, met een knecht te praten. Nog een paar sluippassen. Dan staat de oolijke Judas in het volle licht. „Goeden avond“, zegt Bernt, „heb dy niet te eten...“ En toen gingen zij lustig het huis rond en lichtten de twaalf man, die van Bernt Parderin in gerusten slaap geen kwaad droomden, op van hun bed. Dan een drinkgelag, nu het werk volbracht is. En als tegen den morgen het feest uit is, dan staat „Souwen huus van Rijn“ in lichtelaaie en is Bernt vrij, vogelvrij wel te verstaan.

Veertien dagen daarna zwerft Bernt, die nu na zijn verraad moeilijk naar Utrecht terug kan, nog altijd in de buurt rond. Vanavond zit hij in Hagestein bij Vianen en op den kerktoren drinkt hij zijn potteke bier met de boeren. Wel, wel, hij zal naar Rome gaan; daar komt dan zijn wijf wel bij hem... Zoo hakt hij op tegen de stomme boeren van Hagestein. Maar opeens, voetstappen op de trap. Drie Utrechtsche ruiters staan binnen en voor de deur. Wel Bernt, zegt er een, ga eens eventjes met ons mee, wij moeten je spreken....

Geerne!... antwoordt Bernt. „Ende (hi) stont op ende ginck mit hem. Ende sy brochten hem... van stonden aen tot Utrecht ende Bernt wert van denselven avond bij toertsen gevierendeelt ende voer elcke poert een vierendeel gehangen“...

Geloof mij, toen ik in de stadsrekening den post vond over

houten sparren, spijkers en krammen, benoodigd voor het „quartieren“ van Bernt Dirksz, en vermoedelijk dien anderen post voor den borrel, waar de beul recht op had, toen klonk dat „geerne“ in mij na en toen zag ik den galgenhumorist in het gelouterde licht van zijn avontuurlijken durf. Den wilden roman van dat leven zou ik willen kennen in ieder détail, vanaf de eerste straat-schenderij tot dien luguberen dood bij walmende fakkels.

Een avonturier met de roekelooze geringschatting van het leven. Zeker, maar is u dat psychisch-zoo-ware werkje van van Schendel niet bekend? Een zwerver.... gevierendeeld, heet het bij mijn auteur.

En slaan wij ten slotte het 104de hoofdstuk van ons kroniekje op. „Item op den XVI dach in Julius syn sommige ruter van den Rosendael geweest ende hebben den toern ende kerck tot Bernevelt ingenomen. Ende hoere was XIX, die 't deden. Ende die ruter van Amersfoort ende die ruters van die Nykerck toghen voer die kerck ende brochten bussen mede ende scoten doer den toern ende scoten daer vier of vijf doot. Die op den toern waren gheerden spraeck te houden; als 't gesciede. Ende die gheen, die op den toern waren, hadden geern in handen gegaen ende hem gevanghen gegeven. Ende die van Amersfoort antwoerden, dat sy se niet in handen nemen en wouden, sy en mosten enen, geheten Jan van Scaffelaer, te galmgaten uytwerpen van den toern; dat diegheen, die op den toern waren, niet doen en wouden. Doe seyde Jan van Scaffelaer: Lieve gesellen, ic moet ummer sterven. Ic en wil u in geen last brenghen. Ende ginck boven op die tynnen van den toern staen ende setten syn handen in syn syde ende spronck van boven neder. Mer hy en viel niet doot, mer doe hy lach, doe wert hy doot geslagen“.... Laten wij ons nu goed voorstellen, dat die ruters van den Rosendael net zulke dappere plunderaars zijn als die ruters van Amersfoort en Nijkerk. Hun standplaats is in Utrecht berucht, omdat zij van daaruit telkens en telkens weer convooyen opvangen en zoo dus de stad den hongersnood naderbij brengen. Laten wij Jan van Schaffelaar niet idealiseeren voor het sublieme oogenblik van zijn sterven. Want zijn werk was miserabele struikrooverij, loeren op slecht „geveiligde“ transporten, neerhouwen van de „wagelude“ en roof van de goederen. Zijn ruiters, — dat hijzelf aanvoerder is staat nergens —, zijn ruiters zijn geen haar beter dan hun Wijsche wapenbroeders, die een goede dertig wagens aanhielden, „die botter

in 't sant (traden) ende 't coorn in die heyde stroyen (lieten) ende (dat) oesters bier... den bodem insloegen“, toen de voerlui op 't gezicht van den vijand hun paarden hadden uitgespannen en spoorlags naar Amersfoort waren teruggerend en dus de prooi hun waardeloos werd, behalve dan het beetje spek, dat ieder mede nam „op syn peert“. Dit zijn de normale heldendaden van den edelen ridder Jan van Schaffelaar geweest. En als onmenschelijke haat de belegeraars bezielt tot hun moorddadigen eisch, wat waarborg hebben wij, dat er géén gegronde reden voor bestaan heeft? Waarom zou die ruiter van den Rosendaal, Jan van Schaffelaar, werkelijk de blanke wapenrusting der smetteloosheid gedragen hebben? Wij weten van dezen man niets, dan dat hij vrij en frank naar beneden springt, als men van zijn makkers verlangt, dat zij hem eerst van den toren zullen werpen, voor zij zich over mogen geven! Maar dat weten wij dan ten minste. En nu kan voor mijn part Jan van Schaffelaar de grootste schurk geweest zijn, die ooit het schobbejak heeft gedragen; nu mogen die ruiters daar beneden schreeuwen: smijt eerst dien hond van een Schaffelaar door de galmgaten naar beneden; op het oogenblik dat van Schaffelaar weigert het offer van zijn gezellen te aanvaarden, daar hij immers toch sterven moet, op dat oogenblik reeds is hij een sublieme kerel; en als hij zoo dadelijk op den torentrans staande zijn handen in de zij zet en springt, op dat oogenblik is hij een held!

Met deze herinnering uit de jaren van onze kinderverbeelding wilde ik eindigen. Lang heb ik gesproken over de verschrikking, die de oorlog bracht over dit kostelijke land. Ik heb getracht u duidelijk te maken, dat de vernietiging van wat menschevlijt had opgebouwd, telkens en telkens weer, een minstens zoo grooten achterstand schiep, als dat sterker zich concentreren van alle ideëele goederen binnen de muren van kerk, burcht en stad. De weerloosheid heeft het platteland gedoemd tot veel grooter achterlijkheid, dan in de natuurlijke ontwikkeling der dingen gelegen was! — En het zal u zonder meer duidelijk zijn, dat de plattelandsbevolking slechts op ééne wijze reageeren kon, op het overmachtige leed haar telkens weer aangedaan: in doffe berusting opnieuw beginnen. Want de opstand, de wilde opstand, biedt geenerlei kans op succes.

De boerenbewegingen aan het eind der Middeleeuwen, het begin van den nieuwen tijd, kunnen het bewijzen. Eerst als buiten den boer om zich onze stedenstaat heeft gevormd, als rust en veiligheid is teruggekeerd, kan Poot van zijn idylle zingen... en ook dan is die idylle nog verre van de waarachtige waarheid: opera-scènerie, die een tweederangsleven verheerlijkt met geleende poëtische leugens. In die algemeene minderwaardigheid, die al zoo oud was en die nog zoo lang zou nawerken, van *den* boer vergeleken met *den* stedeling of met *den* jonker, ligt de verklaring, waarom zich tegenover het troostelooze verhaal van dood en verwoesting geen lichtzijde stellen laat. De boer ondergaat zuiver passief het hem *opgelegde* oorlogslot. Wij moeten ons plaatsen buiten den kring der passieven, te midden van de politiek-levenden: soldaten en burgers, oorlogvoerders en oorlogmakers — om naast de ontelbaar velen, wier persoonlijk lot van geen bijzondere beteekenis was, hoe triest dan ook, die sterke menschen te ontdekken, die het beste tot uiting brachten wat in ons leeft: durf, toewijding en zelfopoffering.

N. B. TENHAEFF.
